

ŠTÍT DOMU JE JEHO PŘÍDOVOU FIGUROU

*„Hledám dům holubí,
kdopak z vás cestu ví ?
Míval stáj roubenou,
bílý štít.“*

Jaroslav Uhlíř, Emil Synek, Holubí dům

Asi jen těžko by se hledal v Čechách člověk, který si refrén téhle chytlavé písničky Jiřího Schellingera nikdy nezazpíval. „*Kde je dům holubí...*“ se ozývá od táboráků, po hospodách i z rádia. Štít - a zvláště je-li bílý - je opravdu velmi výrazným „makrem“ každé stavby. Takovým, které lovíme ze sedimentů své paměti bez většího úsilí: ten dům z písničky přece známe každý, že..?

Slovo štít má celou řadu významů, od původní desky ze dřeva či kůže, později z kovu, kterým chránili v boji starověcí a středověcí bijci měkkost svých těl, až po charakteristicky špičatý tvar hory nebo štítku vaší basebalové čepičky. Bojovníci třímávali ve svých pažích štíty nejrůznějších tvarů - od prostého obdélníku, lichoběžníku, kulového vrchlíku, kosočtverce (tzv. routový čili dámský štít) či dokonce jakési sférické mandle, jindy zas štíty dole zakulacené či eliptické. Nejdůvodnějším se mi ale zdá tvar trojúhelníkovitě zašpičatělého obdélníka, neboť takto představuje štít vlastně redukovaný obrys lidské figury. Širší část kryje tělo po ramena, zužující se vršek pak hlavu, aniž by ovšem nadmíru zastiňoval válečníkův výhled. Stejný tvar má i štít ve smyslu architektonickém, totiž zeď, uzavírající prostor sedlové střechy, většinou nesená obdélníkem zdiva kratší strany přízemí stavby. Nejsem etymolog ani lexikolog, takže se neodvážuji hádat, který pojem povstal ponejprv.

Tak jako štít ve smyslu součásti výstroje záhy získal i smysl heraldický a označoval tak svou osobu, stejně nepřehlédnutelné poselství vysílá i štít domu. Ve všech etapách lidského stavebního úsilí představoval štít zcela základní výrazový, symbolický, výtvarný i funkční architektonický prvek - a je jím ostatně dodnes.

Ne všechny stavby, rodinné domy nevyjímaje, mají štít. U historické architektury rodinného sídla rozlišujeme na našem území dvě základní orientace podle toho, kterou ze svých stran se dům otáčí do veřejného prostoru, ulice, návsi či náměstí, totiž orientaci štítovou, typickou pro Čechy, a okapovou, která je vidět spíše na Moravě. Dá se ovšem obecně odvodit, že dům v okapovém natočení, který se sousedů dotýká svými štíty (charakteristické pro řadovou zástavbu), tenduje k vytváření štítů či štítků i na této delší straně, nad vstupem, v podkrovním vikýři apod. Jde o vědomou substituci trojúhelníkové

plochy hlavního štítu, o kterou dům přišel svým zapojením do souvislé zástavby, a ovšem i o výtvarnou a dekorativní příležitost. Teprve 20. století ve svém závěru tuto zdobivou šanci programově odmítlo ve jménu estetiky architekturního minimalismu a funkcionalismu. Listujete-li dnes kvalitními architektonickými periodiky, zabývajícími se soudobým rodinným domem, na štít v jeho okapové straně narazíte jen zřídkakdy.

Pojďme si teď prohlédnout štít trochu zevrubněji. Výtvarně důležité prvky každého štítu prozkoumejme v těchto aspektech: orámování, sklon, barva, prolomení štítu otvory a rovněž ovšem také jeho dekor, tradiční i soudobý.

Orámování štítu je v principu trojí. Buď tvoří střecha nad plochou štítu určitý přesah, někdy i metr či více, nebo je štít orámován pouze střešními krajovými taškami či oplechováním bez přesahu. Třetí možností je tzv. štítová atika, totiž takový způsob provedení, při kterém štítová stěna šikmou atikovou zídkou méně nebo více přesahuje nad krytinu. Bývá většinou oplechována a tvoří výraznou obrysovou linku z bočního pohledu. Současná architektura rodinného domu preferuje spíše druhé dvě možnosti, většinou pro jejich estetickou pregnantnost. Přesah střechy nad štítem je možností tradičnější a vyvinul se ze snahy krýt co největší část štítu před deštěm. Vzhledem k limitované možnosti vytvářet přesah pouhým prodloužením laťování pod krytinu (při těžší krytině nedoporučuji více než 30 cm), bývá někdy přesah fixován i čelními krokvy, uloženými na prodloužené pozednici a středních či vrcholové vaznici. Estetický problém tu pak představují čela vaznic, která se většinou hodně nehezky zakrývají nejrůznějšími prkénkovými obklady, vyhlížejícími jak ledabyly ovinutá bandáž na kolena podvyživeného indického sipáří. Jindy se tento přesah rámuje šikmo kladenými prkny, vytvářejícími pak poměrně masivní obrubu štítu, jenž tak bývá zatížen v esteticky přílišné míře. Jindy naopak vídávám snahu o co nejtenčí provedení přesáhlé části střechy, zbavené přirozeně v této části nutnosti tepelné izolace. Přesah tloušťky jen několika centimetrů pak celou střechu dojmově velmi odpoutá a vylehčí.

Stejného účinku je pravidelně dosahováno snížením *sklonu* střechy, kdy vrcholový úhel štítu činí 140 či 150 stupňů. Větší sklon šikmých rovin štítu naopak výtvarnou podobu domu vybavuje dojmem těžkosti, někdy až určité topornosti a ovšem rustikálnosti, takže je v našem vnímání spojován spíše s venkovskou architekturou. Nízký sklon střechy, spojený navíc s jejím štítovým přesahem, je vhodný pouze pro úplný štít. Chceme-li jej zakončit polovalbou, měla by střecha mít sklon alespoň 37 - 40°, štíty o nižším sklonu polovalba výtvarně degraduje opravdu velmi krutě.

Dnešní architektura rodinného domu většinou štít *barevně* nedělí a ponechává jej v celistvosti jeho působení. Jakkoli i dříve jsme zahlédli barevné rozrůznění přízemí a podkroví ve výšce římsy spíše zřídka, nesmíme opominout působení dřevěného štítového obložení, většinou tmavšího než přízemí. Tíhu tmavých odstínů tu ale vyvažoval materiál: dřevo je svou fyzikální podstatou i výtvarným působením spíše lehké. Mnohem více „zatěžkaného“ vjemu ovšem dosáhneme, opatříme-li štít výrazně tmavším nátěrem na omítku. Zkušený architekt z tohoto optického rezultátu může vytěžit hodně přesvědčivý, někdy až dramatický výraz stavby, reaguje-li na to tektonikou všech jejích prvků, strukturou povrchů atd. Méně zkušenému však radím spíše jediný barevný tón, dá se tím pokazit mnohem méně.

Prolomení štítu okenními a dveřními otvory je tématem rozhodujícím. Plocha štítového obdélníku, zakončeného vzhůru mířícím trojúhelníkem, je kompozičně obtížná sama o sobě. Plocha zdiva tu s plochou okenních, řidčeji i dveřních otvorů, sehrává zvláštní výtvarnou partii, neboť šikmé střešní roviny sem do souzvuku pravoúhelníků vnášejí dynamiku často až diskrepantní. Na to velmi často zareaguje nezkušený projektant např. tím, že okosí vrchní rohy horních oken, přilehlé ke střeše. Zhola nepřijatelné ! Okno pak dostane tvar jako auto po polibku s kandelábrem: zajisté každý uzná, že ani Porsche, jehož motor se srážkou ocitl na sedadle spolujezdce, příliš dobře nevypadá - a někdy dokonce nevypadá už ani jako Porsche.

Vertikalita štítu (na rozdíl od spíše podélné boční strany domu) žádá i spíše vertikální kompozici okenních otvorů samotných. Byly už popsány vlaky papíru nářky nad tím, jakou paseku nadělá trojdílné panelákové okno ve štítě jihočeské chalupy. Přesto tam tato okna pořád mnohdy nejen zůstávají, ale inspirují i nové domy v sousedství. Snad jejich vztyčovatelé vidí úsporu v jednom delším nadokenním překladu namísto dvou kratších nebo si spíše tyhle domy stavějí lidé, kteří nevidí nic: dokonalí slepci? Slyšel jsem o vesnici s osvícenou paní starostkou, která prosadila zřízení speciálního obecního fondu. Kdo si vrátí do průčelí své chalupy původní dvě, tři či dokonce čtyři okenní osy, dostane od obce finanční příspěvek. Velmi se z toho radují.

Jaká je tedy ideální proporce okna ve štítové stěně domu ? Aniž bych ovšem chtěl (a byl povolán) dávat univerzální recepty, považuji mnohatisíciletým vývojem za prokázané, že krásný je obdélník (na svislo, ovšem) v proporcí tzv. zlatého řezu. Jedná se o poměr, jehož hodnota se obvykle udává jako 1:1,618033989... (v roce 1996 to bylo dopočteno až do desetimiliontého čísla, ale takové přesnosti u našich oken dozajista nedosáhneme). Simon Cox, anglický publicista, o tomhle poměru píše: „*Je pozoruhodné, jak často jej lze nalézt v přírodních strukturách, u lidmi vytvořených artefaktů, ale i v architektuře, kde*

je... velmi příjemný pro oko. Zvláštní vlastnosti tohoto poměru jsou považovány za božské... Uskutečnilo se též mnoho studií, které prokázaly, že tváře topmodelek se blíží zlatému poměru víc než obličej zbytku populace, což je zřejmě důvod, proč je všeobecně pokládáme za krásné.“

Do tradiční české chalupy nikdy nebyl veden vstup ze štítové strany. Není to praktické z hlediska vnitřní dispozice, protože z toho vychází buď nutnost průchozích pokojů nebo příliš dlouhých vnitřních chodeb. Neumím se rozhodnout, co je selháním větším... Teprve když se i novodobé české rodinné domy začaly vybavovat francouzskými okny bez parapetu, zprostředkovávajícími spojení obytných místností se zahradou, začaly se tyto „dveře“ objevovat i v jejich štítech. Dlužno dodat, že většinou s výtvarným výsledkem velmi povzbudivým.

Je hořce legrační, jak se laický „tvůrčí neklid“ těžko snáší s klidnou důstojností symetrické štítové stěny. A dokáže vzít dům někdy opravdu pěkným šturmem! Střechu nasadí excentricky, její hřeben není nad středem štítové stěny. Obě střešní roviny mají různý sklon a oba okapy jsou v rozdílných výškách. Tohle splašené spřežení takřka nelze ukočírovat, lidové projektanti však místo toho ještě praskají bičem a vkládají sem třeba lodžii, prolamující část štítu! To už je ovšem akt v podstatě teroristický, kočár se převrátí docela jistě...

Poslední dnešní poznámka bude patřit *dekoru* štítové stěny. Tak jako štít starých bohatýrů nesl jejich erb, stejné identifikační poselství přinášel i štít klasické venkovské chalupy. Domy ve vsi bývaly hmotově i tvarově takřka totožné (shodný účel nevyžadoval příliš individuálních diferencí) a odlišovaly se většinou jen barvou a dekorem štítu. *Římsa* většinou velmi jednoduché profilace oddělovala přízemí od podkrovní, členila štítovou stěnu na dvě plochy a byla vlastně průmětem stropní konstrukce do průčelí domu. Na rozdíl od původního účelu římsy v okapové straně domu, která měla odvádět dešťovou vodu pokud možno daleko od základů, má štítová římsa výlučně jen smysl estetický. Jinak je tomu, vyvine-li se tato římsa v *podlomenici* čili *obháňku*, jakousi stříšku, valbovým způsobem spojenou s hlavní střechou, která zakrývá menší či větší část štítu. Vidáme to u chalup na východě naší republiky, na Slovensku a na Ukrajině, kde už obháňka zakrývá bezmála celý štít. Pro lidovou architekturu v severozápadních horách je zase typická tzv. *podstávka*, dřevěná sloupkovitá konstrukce, elegantně spojená půlkruhovitými obloučky z trámů a traktující štít domu většinou na tři pole.

Dalším dekorativním prvkem štítu jsou nejrůznější *obklady*, např. právě u domů z českosaského pomezí obklady z barevných břidlic, které z nich dělají chaloupky takřka perníkové, jindy obklady dřevem v nejrůznějších variantách kladení jednotlivých prken. Ryze

soudobým prvkem, otvírajícím nové obzory v dekorování štítů, jsou cementovláknité desky. Dá se jimi bezpečně schovat tepelná izolace a působení jejich spárořezu je delikátní, avšak velmi svébytnou charakteristikou každé domovní fasády.

Šambrány, štuky, kabřince, kukly, atikové výstavky... Lidová architektura českého rodinného domu přináší opravdu nepřeborné inspirace v tomto *opus magnum*, kterým je pro každého architekta štít domu. Svrchovaný tvůrce jich dnes užívá jen náznakově, s odstupem, formou parafrází. Vznikají tak poučené, kvalitní a zdánlivě bezozdobné domy, které tiše a moudře zesměšňují dosud převládající načinčanost procovských staveb rodinných vil. Jen houšť!

Ing. arch. Jan Rampich